

Pojmovni fantomi VII

GENERICNI ŽANR

Kako najpogosteje nastane pojmovni fantom? Redna bralec in bralka te rubrike sta že uganila. Prvi pogoj za nastanek je najpogosteje ta, da nekdo ne pozna že obstoječega termina, imena ali koncepta v slovenščini. Ta nevednost ni le osebna, ampak občna: prenos vednosti v posameznih panogah v Sloveniji iz generacije v generacijo je šibek in nezanesljiv, poznavanje dela kolegov v isti panogi na drugi šoli ali inštitutu tudi. Raziskovalci so bolj osebno povezani s teoretskimi tradicijami in raziskovalnimi okolji v svetu kakor z vrstniki v Sloveniji. Študirajočim se zato zgodi, da vedno znova odkrivajo toplo vodo: da po varljivem občutku in po napačni analogiji po nepotrebem podvajajo slovensko znanstveno besedišče z inflatorno leksično inventivnostjo.

Morda bodo nekoč v spontanem množenju pojmovnih fantomov razpoznali žanrsko značilnost. Že zdaj pa lahko ugotovimo, da najmlajši rod pišočin v slovenski humanistiki, ki pišejo o žanrih (npr. v literaturi ali v filmu), slabo pozna tisto, kar je bilo kdaj že dobrega napisano o tem v slovenščini. Ko gre za film, s tem merim predvsem na teorijo in kritiko, ki jo je razvijala revija Ekran na prehodu iz 70. v 80. leta prejšnjega stoletja. Zdenko Vrdlovec, Silvan Furlan, Bojan Kavčič, Darko Štrajn in drugi so seznanili slovensko publiko s teorijo filmskih žanrov nasploh in posebej (detektivke, vesterna, muzikala, filma *noir* idr.), na vsakoletni Ekranovi filmski šoli pa so že prva leta gostovali pomembni teoretiki žanra, med njimi v angleško govorečih deželah najodmevnejši teoretik žanra, Steven Neale, pisec knjige *Genre*.

Pridevnik, s katerim smo označevali, kar se je nanašalo na žanr, je bil samoumeven: *žanrski*. Šele pozaba tega, nebranje slovenske tradicije filmske misli in kritike, je omogočilo, da je namesto uveljavljenega slovenskega pridevnika nekdo uporabil besedo *generičen*. Saj ne, da ne bi bila tudi ta tujka v slovenščini že obstajala. A bila je sinonim za slovenski pridevnik *rodoven*; nanašala se je na *rod* kot slovenski izraz za grški *genos*.

Ta grška beseda ima v evropskih jezikih seveda vrsto izpeljank in naslednic, med njimi francoski *genre*, ki smo ga v slovenščini zapisali in izrekli po svoje, kot *žanr*, medtem ko so v angleščini obdržali francoski zapis in izgovarjavo. Šele

JOŽE VOGRINC

takrat, ko se je informiranje o žanru v Sloveniji skrčilo na branje angleških besedil, je bilo mogoče angleški pridevnik *generic*, ki se je nanašal na *genre*, s šumnikom in domačo končnico avtomatično prestaviti v *generičen*.

V filmu ali v literaturi je žanr zvrst. Pridevnik generičen pa sodi h genusu, kakor sodi *specifičen* k vrsti, *species*. Skratka, vrsta je po logičnem obsegu ožji, po vsebini pa natančnejši pojem. Kot označevalec nečesa žanrskega je beseda generičen zato zavajajoča. Nerodna je tudi, saj prikriva svoje nanašanje na žanr.

NAVIDEZNA RESNIČNOST

Vsakdo si približno predstavlja, na kaj se v slovenščini nanaša ta pojmovna zveza: na še ne dovolj prepričljiv tehnični konstrukt, ki digitalno proizvede pri uporabniku ustrezne novomedijske tehnologije posebno nov, fascinanten, zaznaven vtis. Bistvo tega vtisa je fascinacija, da to, kar tako zaznavamo, kljub temu da vemo, da je umetelen izdelek, naše čute prepričljivo zavaja: videti, slišati, čutiti itn. je, kakor da smo dejansko v prostoru, kjer vidimo, slišimo, prijemamo stvari okrog sebe. Gre za fascinacijo nad simulakrom, ki ga ni mogoče (več) razločiti od dejanskosti.

Kot zmeren skeptik posebej opozarjam, da si navdušenci nad *virtual reality* nikakor ne želijo, da ne bi vedeli, da uživajo v simulakru, ampak bi namesto tega v njem nevede živeli. Pogoj fascinacije je vednost, da je ta realnost zgolj virtualna: da je *locus* zavestne izbire, načrtovanega pobega z možnostjo izstopa. Tovrstna fascinacija ima jasne prednike v zgodovini sodobnih tehnologij in kaže, da je *virtual reality* kot tehnologija še v fazi dojenčka, ko še ni mogoče resno razmišljati o njenih prihodnjih družbenih rabah, ki bi se zdele smiselne, koristne ali zabavne navadnim ljudem tako zelo, da bi postale njihova potreba. Brata Wright je fasciniralo, da letita; pred sto leti sta bila zvočni posnetek strela iz puške in siničjega čivkanja enako fascinantna kakor gibljiva slika družine Lumière pri obedu na vrtu. Fascinirala je nova tehnologija sama, kolikor je realizirala kot izkušnjo nekaj, o čemer so prej lahko le sanjarili: leteti, konzervirati zvok, reproducirati zaznavni vtis gibanja v prostoru. A to so bile še tehnologije brez vsebine, brez prepoznavnih dominantnih družbenih rab.

V izvirniku se pojmovna zveza *virtual reality* natančno nanaša na učinek, s katerim želi fascinirati. Predvsem je tisto, na kar meri, totalen vtis *realnosti* tega, kar doživljamo, ob vednosti o irealnosti izkušnje. Slovenski besedi *stvarnost* in *realnost* imata podobno težavo kakor *reality*, *réalité*, *realtà*, *Sachlichkeit* v sodob-

nih evropskih jezikih. Preveč se nanašata na stvari in predmete v svetu in se ju vsaj nekoliko drži predstava o nepremičnosti, mrtvosti, togosti. Nasprotno nemška beseda *Tätigkeit*, za katero je Božidar Debenjak uveljavil odličen slovenski prevod *dejanskost*, veliko določneje uveljavlja tisto nianso v sodobnih predstavah o realnosti, ki je za nas odločilnejša: da jo dejavno izkušamo, živimo, posegamo vanjo in jo spreminjamo.

Slovenski pojem *resničnost* je slab, zavajajoč sinonim za realnost. Njegov nasprotek je *neresničnost*, lažnost. Smiselno je govoriti o resničnosti ali *neresničnosti* trditev in izjav. Pojem je uporaben na področju mišljenin in jezika, torej tistega dela realnosti, kjer utegne veljati nekaj za resnično ali lažno.

Tudi *navidezen* je slab prevod za *virtual*. Pravzaprav se ponuja kot šibka sopenka za "lažen", "neresničen"; šlo bi za pleonazem, če ne bi prek ideje o *videzu* idejo *neresničnosti* pripeli na zaznavni register, na vid, torej na zaznavni vtis. Kar seveda kaže, da je pojmovna zveza "navidezna resničnost" povsem neuporabna, če vsaj malce ne pokaže čez resničnost na dejanskost. Pridevnik *virtual* namreč nikakor nima konotacije, da gre za zgolj videz, za nerealnost. Ne zaplete se v moralne dileme o resničnosti ali v ontološke dileme o realnosti, marveč se povsem koncentrira na učinek, na vtis. *Virtualno* je tisto, kar učinkuje, kar deluje v realnosti – ne glede na to, kakšen je njegov realnostni (kaj šele resničnostni!) status.

V tem primeru je torej neustrezno poimenovanje prav tisto, ki se zdi stoodstotno slovensko in ga zato ljubijo zlasti lektorji, posebno slovenisti. Navidezna resničnost je doma v poljudnem tisku in pop publicistiki. V medijskih študijih pa je mesto za *virtualno realnost*.

JOŽE VOGRINC¹

¹ Dr. Jože Vogrinc je docent in koordinaror programa medijski študiji na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. E-naslov: joze.vogrinc@guest.arnes.si.